

МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ –ВАРНА
ФАКУЛТЕТ МЕДИЦИНА
КАТЕДРА ПО ПСИХИАТРИЯ И
МЕДИЦИНСКА ПСИХОЛОГИЯ

Асистент Вероника Иванова

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд
за присъждане на общообразователна и научна степен доктор

Тема:
Влияние на семейните отношения и на
взаимоотношенията родител-дете, върху
тревожната експресия при деца в
предучилищна възраст

Научен ръководител :
доц. Иван Александров д.пс.

Официални рецензенти:
Доц.ПетърПетров д.м.
Проф.Галя Герчева д.пс.

Варна
2016 година

Дисертационният труд е написан на 140 страници, онагледен е с 47 таблици и 22 фигури. В библиографията са включени 201 източника на български, руски, английски и испански език.

Изследванията по дисертационният труд са направени в детски градини и подготвителни групи във Варна, София, Търговище, провеждано е тестване и по интернет.

Във връзка с дисертационният труд са издадени 4 публикации и са направени 4 участия в научни конгреси и конференции.

Научно жури:

- Доц.И. Александров, д.пс.
- Доц.П. Петров, д.м.
- Проф. В. Стоянов, д.пс.
- Проф. Г.Герчева , д.пс.
- Доц.К.Марков, д.пс.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Въведение

Научен проблем и актуалност на проблема

Цел, хипотези, задачи

Предмет и обект на изследването, обхват на изследването

Методи за събиране и обработка на данните

ГЛАВА ПЪРВА. Теоретични подходи при изследване на семейството и семейните отношения, аспекти на детско-родителските взаимоотношения и тревожната експресия при деца в норма и патология.

ГЛАВА ВТОРА. Изследователски модели на връзката между родителски стил и тревожност при деца. Преглед на емпиричните проучвания по темата.

ГЛАВА ТРЕТА.

1. Валидизация на методика за семейни взаимоотношения SFI – (Self-Report Family Inventory: Version II).

2. Валидизация на Скала за поведенческа тревожност в предучилищна възраст .

3. Изследване на влиянието на отношенията майка-дете върху поведението на тревожност в предучилищна възраст.

4. Изследване на взаимовръзките на семейният климат и взаимоотношения върху поведението на тревожност при деца в предучилищна възраст.

5. Влияния върху тревожното поведение при деца.

Изводи

Приноси

Публикации и участия свързани с темата на дисертационният труд

Въведение

От началото на 20 ти век в психологията и психопатологията расте интересът към ролята на семейния фактор в развитието и поддържането на различни форми на дисфункция. Семейството се разглежда като значим фактор във възникването и развитието на различни психични заболявания и емоционални и личностови нарушения. Постепенно отношенията между родители и деца се превръщат в самостоятелен предмет на психологическо изследване. Изследванията са свързани с различни теоретични постановки, от психоаналитични, центрирани върху ранният детския опит на човека, до работа с актуалното състояние на семейството като цялостна структура в системния подход.

Мотивацията за избор на тема, изхожда от убедеността, че детските страхове и повишената тревожност са съвсем естествена, макар и не дотам адаптивна реакция, която не може да бъде отделена от влиянието на отношенията родител-дете. Изследването на проблема за тревожността в ранна детска възраст не може да бъде разглеждан извън най-значимите взаимоотношения за детето, а именно семейните такива. При опита да се избегне от ограничената рамка на психоаналитичните разбирания за детската тревожност, които прекомерно се фокусират върху вътрешните страхове и фантазми, за сметка на обкръжаващата реалност, изследването се насочва към системните теории в разбирането на взаимоотношенията родител-дете.

Не съществува ключ към разбирането на предучилищната тревожност, поради различните ситуации от които тя се поражда. Изграждането на сигурна привързаност, осигуряването на емоционално-подкрепяща среда и уменията да се променят родителските модели заедно с нарастване капацитета за справяне на детето са част от факторите намаляващи проявите на ранна детска тревожност.

Актуалността и значимостта на проблема за детско-родителските отношения присъства неизменно в развитието на психологическата наука и практика. От научна гледна точка, има недостиг на знание по отношение на модела и критериите за оценка на ролята на семейната среда в развитието на детето.

Практическите проблеми са свързани с липсата на валидизирана методика за изследване на семейният климат в български условия. В цялост съществува потребност от систематизация на научно-обоснован и приложим в практиката модел за изследване на взаимоотношенията родител-дете.

Целта на настоящето изследване е да се създаде модел за диагностика на семейни отношения и отношения родител-дете, като се анализират онези техни особености, които взаимодействат с поведението на тревожност при деца в предучилищна възраст.

Така формулираната цел поставя **седем задачи** пред изследването:

1. Да се доразвият пътищата и начините за изследване на семейството, детско-родителските отношения и детската тревожната експресия в психологията;

2. Да се оцени приложимостта на теоретичните модели и емпиричните данни от изследвания на семейни и родителско-детски отношения и да се обосноват критериите за клинично-психологическа диагностика;

3. Да се валидизира въпросник за диагностика на семейни взаимоотношения;

4. Да се изследва влиянието на семейните отношения и отношенията родител-дете върху възникването, развитието и поддържането на тревожна експресия при деца в предучилищна възраст.

5. Да се състави и валидизира за български условия „Скала за оценка на предучилищна тревожност”.

6. Да се изследват личностовите характеристики на родителите и техните взаимовръзки с проявите на поведенческа тревожност при децата.

7. Да се изследват взаимоотношенията майка-дете и влиянието му върху развитието на тревожност в предучилищна възраст

Обект на изследване са на изследване са родители, учители, деца.

Предмет на изследването са отношенията в семейството между различните субсистеми и в частност отношението майка-дете в предучилищна възраст.

Хипотези:

1. Родителският стил и родителското поведение, както и характера на детско-родителските отношения в семейството оказват съществено влияние върху формирането тревожната експресия при детето, както и върху възникването и поддържането на проблематиката при детето.

2. Взаимоотношенията майка-дете оказват съществено влияние върху развитието на тревожност в поведението на децата.

3. Личностните особености на родителите оказват значимо влияние върху нивото на тревожна експресия при децата.

ПЪРВА ГЛАВА

В първа глава „Теоретични подходи при изследване на семейството и семейните отношения.” се анализират водещите теоретични подходи при изследване на семейството и семейните отношения, детско-родителските взаимоотношения и тревожната експресия при деца в норма и патология. Разгледани са моделите на функциониране на семейството в системните теории. Представени са теоретични аспекти на детско-родителските отношения, както и описание на спецификата на тревожната експресия при деца в норма и патология. **От първа глава са открити следните основни изводи:**

Семейното функциониране се описва по-добре в континиум, а не в типизиране и класификация. Целта е да се видят способностите за адаптивно и функционално семейство в динамичен и развиващ се континиум, позволяващ да се съпоставят понятия като болест и здраве в контекста на взаимоотношенията в семейната система. Семейството може да е функционално в една от характеристиките си и дисфункционално в други.

Полярните стойности по димензиите семейно здраве и семеен стил на комуникация са свързани с дисфункционалност. Дисфункционалните семейства се различават от функционалните основно по използването на контрол, авторитарен родителски стил за сметка на приемане и емпатия. Общата характеристика на дисфункционалните семейства е желанието им да изглеждат „образцово семейство”. (Beavers, W. R. & R. B Hampson, 1990).

Желанието за идеализация води до криза в семейството, членовете формират в представите си модел, чийто критерии реалността не може да им предостави. В дисфункционалното семейство се наблюдава модел от типа коалиция родител-дете, за сметка на коалиция родител-родител.

Моделът на Бийвърс се използва се за подпомагане работата на фамилните терапевти и брачни консултанти, както и за клинични изследвания, отчитащи ролята на семейните отношения като фактор в развитието и поддържането на психопатологична проблематика, емоционални и личностови нарушения, тревожни разстройства.

Необходимо е моделът да бъде адаптиран за използването му в научни изследвания в клиничната практика, като се внесе яснота в понятията използвани от системно ориентираните фамилни терапевти, използващи собствени термини, които биха били трудно или погрешно разбрани от по-широк кръг професионалисти. В медицинската практика моделът е полезен с насочващата си роля към отчитане важноста на взаимодействието личност-семейна среда.

В сравнение с модела на Бийвърс и процесния модел, моделът за семейно функциониране на Mc. Master изглежда по-опростен. При Mc. Master не се категоризират семействата в групи, но идентифицира факторите, от които зависи едно семейство да функционира ефективно или неефективно-дисфункционално. Моделът дава по-ясни практически ползи за работещите със семейна проблематика специалисти. Скалата за оценка на семейното функциониране създадена от Макмастър е използвана в измервания по цял свят както в западни, така и в източни културни среди: в САЩ (Епщайн и др, 1983) и Италия (Ronconi др, 1998). Хонг Конг (Шек, 2001). Турция (Булут, 1990). Данните за надеждността и валидността на методиката в международен мащаб свидетелстват за нейната приложимост при изследвания в различни култури. Изследванията показват, че съществува връзка между функционирането на семейството и психопатологията, както и между семейно функциониране и емоционалното благополучие. Моделът на Макмастър обхваща важни аспекти на функционирането на семейството и е с добри показатели на надеждност и валидност.

В Т О Р А Г Л А В А

Във втора глава „Изследователски модели на връзката между родителски стил и тревожност при деца” се представят изследователските модели на връзката между родителски стил и тревожност при деца. Проучени са данни публикувани между 1990 и 2002 г. Представени са емпирични доказателства за три традиционни категории родителство: родителско приемане, контрол, и моделиране на тревожност. Дефинирани са основните понятия: „предучилщна тревожност”, ”родителски стил и родителско поведение”. **Основните изводи от втора глава са:** При разглеждане на ролята, която родителството може да има като специфичен рисков фактор върху тревожността, могат да се направят няколко извода:

(1) някои родителски стилове или поведение могат директно да причиняват или предизвикват безпокойство у детето;

(2) прояви на страха и тревожност при децата могат да предизвикат определени модели на родителски стил или поведение;

(3) генетична прилика между децата и техните родители могат да действат като "третата променлива";

(4) генетичните прилики, родителския стил и симптомите на безпокойство на децата, взаимодействат в различна степен.

Общият характер на съществуващите теоретични модели свързани с родителския стил и поведение (например: приемане и контрол) ограничава практическата приложимост на резултатите и ролята на получените изводи за клинични и емпирични приложения.

Средата, в която се извършва взаимодействието е важен фактор, при определяне на въздействието на родителското поведение върху тревожността на децата. Изучаването на спецификата на родителските поведения може да помогне за по-нататъшно определяне ролята на

взаимодействията родител-дете за повлияване на детска тревожност, както и да предостави на специалистите практически препоръки за родителите.

Използването на общи категории, като например "приемане" може да е резултат от липсата на теоретични модели, които осигуряват рамка за концептуализирането на ролята на конкретните родителски поведения в определен контекст, като причинно-следствения фактор за детската тревожност.

Ограниченията на съществуващата литература по разгледаните въпроси относно факторите на средата, посоката на влиянията, и по-специално спецификата на родителски поведения свързани с детската тревожност, дават възможност за по-нататъшни емпирични изследвания за усъвършенстване на теоретичните модели.

В част от представените проучвания се предполага, че контекстът, в който родителското поведение се случва, конкретния характер на ситуацията, както и родителските симптоми на тревожност – играят важна роля като модерираща променлива при обясняване на връзките между родителството и детската тревожност.

Три проучвания показват, че факторът родителското приемане/контрол влияе не само върху тревожността като проблем при децата, но по-скоро е рисков фактор за детската психопатологията като цяло. Това потвърждава заложената в теоретичния модел, концепцията предложена от психопатолозите на развитието, че един и същ рисков фактор (т.е., родителски стил) може да има множество резултати (т.е. различни видове детска психопатологията).

Недостатъчно са проведените лонгитюдни изследвания, които биха могли да хвърлят светлина върху посоката на влияние на родителското поведение върху тревожността в детството. Досегашните резултати отчитат родителството, и като причина и като следствие на проявите на тревожност при децата.

Има много малко доказателства в подкрепа на твърдението, че общия родителски стил е свързан с тревожността като характерова черта при децата. Въпреки това, наблюденията върху родителския стил на контрол в поведението при взаимоотношенията родител-дете е свързан със срамежливостта и тревожното поведение на детето. Важното в тези проучвания, е че специфичното родителско поведение по време на интеракция родител-дете представлява клинично значима област на интервенция и по-нататъшни изследвания.

ТРЕТА ГЛАВА

Трета глава съдържа : Описателна статистика, валидизация на методики и изследване на причинно следствени връзки между семейни отношения, отношения родител-дете и параметрите на предучилищната тревожност.

Методите за събиране на данни са:

Самооценъчни тестови методики:

- Въпросник за тревожност и невротичност при деца на Хьокс, Хеси Шварц (оценяване от страна на родител).
- Скала за изследване на предучилищна тревожност
- Семейен инвентар за самооценка SFI Self-report Family Inventory /Beavers and Hampson, 1990/
- PARI Parental attitude research instrument - Изследователски инструмент за изследване на родителските нагласи
- въпросник МФК за изследване на личностни характеристики

Други методики:

- Чек-лист за регистриране на наблюдаваното поведение от детето, в различните ситуации в детската градина.
- Структурирано интервю с родителите за очертаване спецификата на семейната динамика.

Методите за статистическа обработка са :

- Описателна статистика;
- Оценка на валидността и надеждността на самооценъчните методики;
- Т-тест на Стюдънт за откриване на разлики в средните стойности между променливите в различните измервания;
- Корелационен анализ;
- Факторен анализ;
- Регресионен анализ.

1. Валидизация на методика за семейни взаимоотношения SFI – (Self-Report Family Inventory: Version II), създадена от Р. Бийвърс за изследване на семейното функциониране

Психометрични характеристики на Семейен инвентар за самооценка – SFI

Настоящото изложение представя психометричните характеристики на SFI (Self-Report Family Inventory: Version II) за български условия. Въпросникът е създаден от Р. Бийвърс за изследване на семейното функциониране. Той включва 36 айтема образувачи пет дименсии: „здраве/компетентност”, „конфликт”, „кохезия”, „лидерски стил” и „емоционална експресивност”. Въпросникът се използва за скринингово проучване на перцепцията на член на семейството по отношение на фамилното функциониране. Базиран е на системният модел на Р. Бийвърс за семейно функциониране. В настоящото проучване са изследвани 71 човека. С помощта на есплораторен факторен анализ е получена скала за семейни отношения с алфа на Кронбах е 0,794.

Конкретната методика е операционализация на пет аспекта на модела на Бийвърс – „здраве/компетентност”, „конфликт”, „кохезия”, „лидерски стил” и „емоционална експресивност”.

Изследването представя данни от проучване с българска извадка от 171 души, както и изследване с 48 човека за оценка на устойчивостта на резултатите във времето. Въз основа на направения факторен анализ някои въпроси от оригиналната методика са редуцирани и е получена „скала за изследване на семейни отношения” от 23 айтема.

Описание на методиката

Оригиналната методика съдържа 36 айтема разпределени в пет дименсии. Адаптиран е за използване при психично здрави хора, както и при семейства с психично болен член (клинична извадка). За оценка на всяко твърдение е използвана пет степенна скала от Ликертов тип.

Авторите на методиката посочват (изведени чрез факторен анализ) няколко основни и повтарящи се в повечето семейства тематики:

1. Здраве, компетентност - (състои се от 19 айтема). Индикатори на тази скала са перцепциите на отделните членове на семейството за щастие, оптимизъм, способност за разрешаване на проблеми и за водене на преговори, семейната любов, силата на коалициите на възрастните (на родителите, без да се измества коалицията родител-дете), фазата на автономия/индивидуалност при детето, също така и способността на родителите да минимизират чувството за вина, увеличавайки чувството за отговорност на детето. Скалата включва фамилният афект, родителските коалиции, способностите за разрешаване на проблеми, автономия и индивидуалност, оптимизъм или песимизъм, приемането между отделните членове в семейството .

2. Конфликти - (състои се от 12 айтема). Според авторите на методиката този фактор корелира с фактора компетентност, като изследваните от контролната група показват ниски нива на проявен конфликт, на обвиняване и спорове, способност за преговори и поемане на лична отговорност при взимане на решения в конфликтни ситуации . Факторът отчита и прикритите форми на конфликт, приемането и толерантността към личната независимост, колебливите форми на конфликт и негативният емоционален фон.

3. Кохезия - (състои се от 5 айтема). Служи за самооценка на семейния стил. Измерва удовлетвореността и семейното щастие, които изграждат свързаността и близостта в семейството. Скалата включва перцепциите за сплотеност и общност в семейството, времето прекарано

заедно, удовлетворението получавано от общуване вътре в семейството. По данни на Бийвърс и сътрудници тази скала има слабо значими взаимовръзки с другите скали, което кара авторите да направят едно пилотно изследване с независима скала за вътрешна кохезия, при което се оказва, че тя е биполярна и включва характеристика като прекален родителски контрол, зависимост, манифестиран гняв .

4. Лидерски стил - (състои се от 3 айтема). Измерва силата на родителската власт, способността за родителски контрол, правилата в семейството.

5. Емоционална експресивност - (състои се от 5 айтема). Тази скала също има добри взаимовръзки с общата компетентност. Отнася се до вербалния или невербален израз на чувства, лекотата с която отделните членове на семейството изразяват афективна свързаност помежду си.

Въпросникът може да бъде попълван с две инструкции. Първият път инструкцията е „*Опишете вашето семейство сега*”, второто изследване може да бъде проведено с инструкция „*Опишете вашето семейство, такова каквото бихте искали да бъде*”.

Резултати

Вътрешната консистентност (хомогенността), на оригиналната скала (35 айтема), беше оценена чрез изчисляване на индекса Cronbach's Alpha: *фамилно здраве/ компетентност* (.847 - .848); *конфликти* (.817 - .819); *кохезия* (-.160 - -.162), *лидерство* (.293 - .295) и *експресивност* (.931 - .933). Подробна информация относно валидността и надеждността на методиката се открива в Beavers & Hampson (1990) и SFI Manual from Hampson. Психометричният анализ обаче показва, че в разгледаната от нас извадка, някои от айтемите имат ниска корелация с общия бал по скалата и не допринасят за повишаване на хомогенността на скалата. На следващия етап от анализа ненадеждните айтеми бяха елиминирани последователно, докато се достигне до комбинацията от айтеми с възможно най-висока

стойност на индекса Cronbach's Alpha, т.е. с най-висока вътрешна консистентност. Външната валидност на скалата е измерена в съотношение с въпросник FACES II.

В таблица 1 са представени значимите взаимовръзки между отделните дименсии. Корелациите между повечето скали са високи, което предполага, че скалите са смислово близки и можем да очакваме при факторния анализ групирането им в един или два фактора.

Таблица 1
Корелации между отделните субскали на въпросника за семейно функциониране

	Лидерски стил	Здраве/ компетентност	Конфликти	Кохезия	Експресивност
Лидерски стил					
Здраве/ компетентност			,926 **	,519**	,882**
Конфликти		,926 **		,407**	,867**
Кохезия		,519**	,407**		,303*
Експресивност		,882**	,867**	,303*	

* - $p < .01$

** - $p < .001$

Някои от скалите в българската извадка отпадат, поради ниската степен на значимост. Такива са скалата „кохезия”, при който имаме отрицателна стойност на Cronbach's Alpha и скалата „лидерство” („кохезия” от -.160 до -.162, „лидерство” от .293 до .295). Стабилността на скалите чрез тест-ре/тест надеждност е проверена върху извадка от 48 родители. Резултатите са показани в таблица 2.

Таблица 2
Стойности на Алфа Кронбах за скалата и факторните субскали 1-3 месец /тест-ретест/

Фактори SFI	Тест 1-2	Тест 2-3	Тест 1-3	Средна стойност
Фамилно здраве/ компетентност	0.84*	0.85*	0.84*	0.84*
Конфликти	0.87*	0.85*	0.86*	0.54*
Емоционална експресивност	0.93*	0.92*	0.91*	0.91*
Кохезия	-0.16	-0.16	-0.16	-0.16
Лидерски стил	0.29	0.29	0.29	0.29

Факторен анализ

Получената стойност на теста на Кайзер-Майер-Олкин е 0,84 (което е над приетата гранична стойност от 0,6), а на теста на Бартлет за сферичност е ,000, $p < 0,001$ т.е разпределението на стойностите е адекватно за провеждане на факторен анализ.

На основание теоретичната рамка на въпросника, *scree plot* изображението и процентът обяснена вариация от фактора (над 5 %), взехме решение да изследваме еднофакторно решение. Оценките за вътрешна консистентност на съкращения до 23 айтема въпросник за семейно функциониране са високи и са много близки до най-добрите стойности - Cronbach's Alpha е .794.

Проверката на факторната структура на въпросника е осъществена с помощта на ротация по метода *varimax* (таб. 3).

Таблица 3

Ф а к т о р н и т е г л а н а с у б с к а л и т е с л е д р о т а ц и я п о м е т о д а *varimax*

Фактори	1
1. здраве	,982
2. конфликти	,098
3. експресивост	,068
4. кохезия	-,121
5. лидерски стил	-,086

Общата обяснена вариация от трите фактора е 63,9 %. Първият фактор условно може да бъде наречен "**семейно функциониране**". Индикаторите на първия фактор са скалите "**семейно здраве/компетентност**", "**емоционална експресивност**", "**конфликти**", "**лидерски стил**" и "**кохезия**". Този фактор обхваща съдържание от всички заложен от автора дименсии. Включва в себе си въпроси: 1, 12, 9, 30, 28, 20, 7, 21, 22, 3, 26, 17, 6, 33, 29, 4, 14, 34, 10, 15, 13, 2, 23. Вторият фактор, обяснява 7,673 % от вариацията и включва съдържанието на скала

конфликти. Третият фактор обяснява 4,694% от вариацията. Скалата "конфликти" участва във формирането на два фактора, като не може да бъде отнесена строго към нито един от тях. Получените резултати очертават наличието на един ясно изразен фактор "семеино функциониране", който обяснява 51,798 % от вариацията (таб. 4).

Таблица 4

Брой фактори и кумулативна вариация на общите резултати

собствено значение	% от вариацията	Фактори
16,575	51,798	1
2,455	7,673	2
1,502	4,694	3
1,248	3,899	4
1,125	3,516	5
1,010	3,155	6

Таблица 5

Характеристика на съкращения до 23 айтема въпросник за семеино функциониране

Номер на твърденията	Средна стойност	Стандартно отклонение	Корелация с общия бал
1.Членовете на моето семейство обръщат внимание на чувствата на другите.	2,5493	1,61942	,833**
9. Членовете на нашето семейство се докосват и прегръщат един друг.	2,7465	1,66234	,833**
12. В нашето домашно огнище всички се чувстваме обичани.	2,6197	1,66790	,878**
20.Нашето семейство се гордее с близостта по между си	2,6056	1,53510	,814**
28. В нашето семейство си обръщаме внимание и се изслушваме един друг.	2,7606	1,52564	,843**
30. Настроението в нашето семейство е основно тъжно и потискащо.	2,8169	1,58844	,811**
21. В нашето семейство ни се струва добре да разрешаваме проблемите заедно.	2,6761	1,65421	,809**
22. Членовете на нашето семейство изразяват с лекота близост и интерес един към друг.	2,7324	1,66440	,774**
7. Ние с одобрение се отнасяме към приятелите на другите членове на семейството.	2,6479	1,49378	,779**
3. Всички изказваме мнението си, когато се правят планове в семейството .	2,6620	1,68983	,807**
26. Казваме каквото мислим и чувстваме.	2,7887	1,47276	,811**
17. Бъдещето изглежда добро за нашето семейство.	2,7887	1,45323	,795**
6. Единството е много важно за нашето семейство., но и се оставя правото на всеки да е специален и различен.	2,7746	1,52313	,806**

33. Нашето семейство е щастливо през повечето време.	2,4930	1,45281	,775**
29. Стремим се да сме деликатни и да не нараняваме чувствата един на друг.	2,7887	1,51106	,750**
4. Ние се съветваме един с друг при вземане на решения.	3,0282	1,50211	,796**
14. Винаги се караме и никога не можем да стигнем до консенсус при разрешаване проблемите.	2,9014	1,55062	,704**
34. Всеки носи отговорност за своето поведение.	2,8169	1,44726	,725**
10. Членовете на нашето семейство се иронизират и се подиграват един друг .	2,4930	1,58451	,708**
15. Най-щастливите ни моменти са, когато сме заедно у дома.	3,0563	1,45295	,749**
13. Дори, когато се чувстваме близки се срамуваме да го покажем.	2,7183	1,54164	,679**
2. Ние предпочитаме да общуваме само в тесен семеен кръг.	2,4930	1,24066	,627**
23. В нашето семейство можем да спорим и да крещим без проблем .	3,2958	1,38764	,691**

Таблица 6

Средни и стандартни стойности на скала „семеино функциониране”

	Минимум	Максимум	Средна стойност	Стандартно отклонение
Скала семейни отношения 23 айтема	28,00	73,00	46,9859	10,00070

Таблица 7

Средни и стандартни стойности на скала „семеино функциониране” при мъже и жени

Пол	брой	Средна стойност	Стандартно отклонение
Мъже	33	45,5652	10,37403
Жени	137	47,6667	9,85498

Ограничения на използвания въпросник

Необходимо е да се разграничават взаимоотношенията между двамата партньори, между родителите и децата, както и между децата в семейството. Присъствието на много семейни субсистеми в системата

усложнява допълнително психодиагностиката на семейното функциониране.

Едно от ограниченията на метода е свързано с липсата на норми от изследвания на семейства с различна структура - самотни родители, хомосексуални двойки. Нормите получени за една националност и култура трудно могат да се съпоставят с тези от друга, поради зависимостта на функционирането в семейството от фактори на социалната среда. Ограничение на използвания метод е свързано и със самооценъчния характер на въпросника, измерващ перцепцията за семейно функциониране на един от членовете на семейството. Съществува възможността, всеки отделен член на семейството да вижда функционирането на семейната система по различен начин.

Обобщение

Въз основа на направените анализи е съставен въпросник за изследване на семейното функциониране съдържащ 23 айтема. Съдържанието на айтемите е индикатор за начинът по който семейството се справя с кризисни ситуации, способността му да се променя, способността за чувствителност към нуждите на отделните членове и особено на децата.

Способността на членовете на семейството да се справят с конфликтите, като използват стил насочен към разрешаване на проблемите е важен по отношение психичното благополучие на членовете в семейната система. Водещ фактор, свързан с фамилният стил е и начинът, по който членовете на семейството изразяват емоциите си един към друг, както и чувството за свързаност и принадлежност на всеки един към семейната система. Функционалността на семейната система, както се вижда от проучването зависи и от концепциите за щастие и оптимизъм, включени като съдържание във водещия фактор. От основно значение за

оптималното функциониране на семейството се оказват способностите за успешна семейна организация, адаптация в нови ситуации, разрешаване на конфликти, поддържане на ясни роли, както и гъвкавост на лидерския стил и стилът на родителстване спрямо ситуацията и потребностите на детето. Функционалните семейства са по-подготвени за справяне с конфликти и за отворена и директна комуникация.

Важно е да се отбележи, че показателите за функционалност на семейното функциониране са динамична характеристика, която може да се разглежда само в континуум от функционалност към дисфункционалност, а не е „етикет“, който не може да бъде променен. Настоящия доклад представя само един от методите за диагностика на семейните отношения - самооценъчните въпросници, които би трябвало да се съотнасят и разглеждат съвместно със структурирани, полуструктурирани и динамични интервюта, както и с метода на наблюдение в експериментална среда.

3. Психометрични характеристики на Скала за поведенческа тревожност в предучилищна възраст

В детска възраст границите между нормалната и патологичната тревожност често са размити. Нормалната (функционална) тревожност е емоционално състояние на напрежение, което произхожда от някакъв стимул - *позитивен* или *негативен*, който превишава възможностите за справяне на детето. В същото време, повишава усещането за сигурност в себе си и помага на детето да се адаптира към страха, като развие личностните си ресурси за справяне, и независимо, че реакциите на детето са бурни, те не са рискови за емоционалното му развитие. Патологичната тревожност е емоционално състояние, в което има диспропорционалност и

несъответствие между емоционалната реакция и стимулът, който я е предизвикал .

Всички деца изпитват тревожност до известна степен, но прекомерната тревожност може да се окаже пречка за някои деца да изследват света и да стават независими, т.е. да вреди на функционирането им в средата .

Тревожността е една от най-разглежданите проблематични области в детската психопатология. Да се диагностицира едно състояние общо като тревожност може да бъде лесно в някои случаи, но различаването на спецификите и, и особеностите на различните и клинични форми, често се оказва сложна задача. Отчитането на влиянието на нормативните кризи при децата също е важно при поставяне на въпроса за диагностиката на тревожността в доучилищна възраст .

Най-обобщено формите за изследване на детската тревожност могат да бъдат резюмирани в следният порядък :

- Скали за изследване на тревожността;
- Списък със симптомите на тревожност;
- Критерии за диагноза на тревожно разстройство;
- Поведенчески изследвания;
- Клинично наблюдение.

Цялостния и задълбочен преглед проблематиката обаче, очертава сериозен дефицит на скали за самооценка на деца в *предучилищна възраст*.

Поради характерните специфики на тази възраст, при изследване на тревожността в предучилищна възраст, се използват основно родителите и учителите като източник на информация за поведенческите прояви на тревожност.

Необходимостта от диференциация по емпиричен път на функционалните поведенчески прояви на тревожност, от рисковата за

емоционалното развитие на детето тревожност, предполага създаването на методика за измерването на тревожното поведение при деца до 6 годишна възраст.

За диагностициране на подобна проблематика във България се използва единствено *въпросник за оплаквания при деца* в предучилищна възраст, създаден от Хьокс, Хес и Шварц през 1978г. Недостатъкът на тази методика е предимно в несъвместителството със съвременните психиатрични класификации и липсата на подробно диференциране на отделните симптоми.

В световен мащаб, основно се използва Spence Preschool Anxiety Scales създадена от Spence, Rapee, McDonald, и Ingram, и въведена през 2001г. Методиката има добри показатели за надежност и валидност, но е конструирана основно по ДСН-IV, а в български и европейски условия се работи основно с класификациите по МКБ.

Ето защо, на основата на теоретичните постановки и клиничните проучвания за най-често срещаните прояви на тревожно поведение при деца до шест годишна възраст, създадохме скала за оценка изследваща посочената проблематика.

Резултати

Вътрешната консистентност (хомогенността), на скалата (18 айтема), е оценена чрез изчисляване на индекса Cronbach's Alpha. За изследваната извадка - 0,774.

Психометричният анализ на първоначалния вариант показва, че в разгледаната от нас извадка, някои от айтемите имат ниска корелация с общия бал и не допринасят за повишаване на хомогенността на скалата. На следващия етап от анализа ненадеждните айтеми бяха елиминирани последователно, докато се достигне до комбинацията от айтеми с възможно най-висока стойност на индекса Cronbach's Alpha, т.е. с най-

висока вътрешна консистентност. Същевременно, стремежа бе и да не се нарушава клинично-диагностичната полезност на инструмента.

Външната валидност на скалата е измерена в съотношение с методиката - Въпросник за оплаквания при деца до 6 години на Хьокс, Хес и Шварц.

Оценките за вътрешна консистентност на скалата за изследване на поведенческа предучилищна тревожност са сравнително високи - средната стойност при тест-ретест процедурата е Cronbach's Alpha е 0,76.

Таблица 8

Стойности на Алфа Кронбах за скалата 1-3 месеца (тест-ретест)

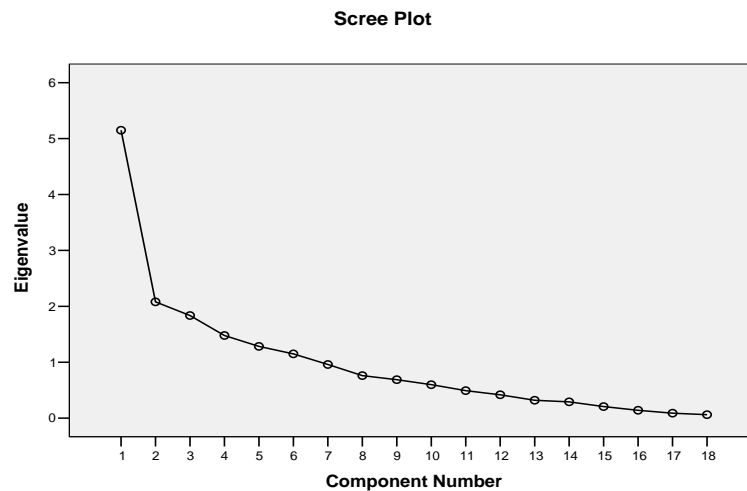
	Тест 1-2	Тест 2-3	Тест 1-3	Средна стойност
Скала за предучилищна поведенческа тревожност	0.77*	0.75*	0.76*	0.76*

Факторен анализ

Получената стойност на теста на Кайзер-Майер-Олкин е 0,74 (което е над приетата гранична стойност от 0,6), а на теста на Бартлет за сферичност е ,000, $p < 0,001$ т.е разпределението на стойностите е адекватно за провеждане на факторен анализ.

На основание теоретичната рамка на въпросника, *scree plot* изображението и процентът обяснена вариация от факторите (над 5 %), изследваме шестфакторно решение.

Графиката „Scree Plot” показва тежестта на всеки възможен фактор. Ограничаваме се само с тези от тях, чиято тежест е по-голяма от 1, т.е. по-голяма от тежестта на отделния айтем.

Фигура 22: Степен на тежест на факторите от скалата

Ротираната матрица (таб. 9) ни дава възможност да интерпретираме субскалите (съобразно влизашите в отделните фактори айтеми).

Таблица 9

Ротирана матрица на факторите

	Фактори					
	1	2	3	4	5	6
Айтем 16	,878					
Айтем 17	,783					
Айтем 18	,766					
Айтем 2	,647	,460				
Айтем 6	,623					
Айтем 9		,901				
Айтем 12		,861				
Айтем 15	,346	,440				
Айтем 8			,758			
Айтем 5	,376		,677			
Айтем 7	,464		,549			
Айтем 4				,894		
Айтем 14	,609			,613		
Айтем 13		,443	,407	,554		
Айтем 1					-,759	
Айтем 10					,720	
Айтем 3						,885
Айтем 11			-,357		,433	,484

Общата обяснена вариация от шестте фактора е 73,9 % (таб. 3).

Брой фактори и кумулативна вариация на общите резултати

Собствено значение	% от вариацията	Фактори
5,149	28,606	1
2,080	11,555	2
1,835	10,195	3
1,478	8,211	4
1,283	7,129	5
1,149	6,385	6

Първият фактор - *тревожно поведение във взаимоотношенията с родителите*, обяснява 28,6% от вариацията и включва в себе си въпроси: 2, 5, 6, 7, 14, 15, 16, 17, 18. Вторият фактор - *регресивно поведение на тревожност*, обяснява 11,5 % от вариацията и включва айтеми: 2, 9, 12, 15, 13. Третият фактор - *проблеми с адаптацията*, обяснява 10,95% от вариацията. Включва айтеми 8,5,7,13,11. Четвъртият фактор - *тревожност в контакт с връстници*, обяснява 8,2% от вариацията и включва 4, 13 и 14 айтем. Петият фактор - *физиологични прояви на тревожност*, обяснява 7,12 % от вариацията и включва айтеми 1, 10, 11. Шестият фактор – *изискващо поведение*, обяснява 6,38 % от вариацията и включва айтеми 3 и 11.

В таблица 36 е представена характеристиката на скалата. Значимо корелиращи са десет айтема - номер 2,5,6,7,9,12,13,14,15,16.

Таблица 11

Характеристики на айтемите от скалата за поведенческа предучилищна тревожност

Номер на твърденията	Средна стойност	Стандартно отклонение	Корелация с общия бал
Трудно заспива вечер сам/а	2,4828	1,44175	,047
Говори като по-малко дете (“бебешко говорене”)	1,5172	,90304	,658**
Склонен/а е към глезене и капризничене	3,1724	,88135	,201
Има трудност при раздяла с майката	2,1724	1,15679	,235
Трудно се адаптира към детската градина	2,0345	1,31076	,523**
Проявява проблеми с храненето	2,4483	1,25897	,528**
Държи се ревниво към по-малките деца в семейството или към родителите	2,1034	1,41036	,570**

Смуче си палеца	1,0345	,18406	,113
Гризе си ноктите	1,3793	,97022	,403**
Чести позиви за уриниране	1,5172	,97767	-,010
Нощно или дневно напикаване	1,3448	,66363	-,020
Мига много често с очи, неволево потрепване на лицето, рамената	1,1034	,55218	,576**
Несигурен/а е в контакт с връстници	1,9310	1,12175	,552**
Боязлив/а е	2,0000	1,18470	,594**
Страх го е от вода, животни, от тъмно и др.	1,8621	1,08334	,463**
Държи се безпомощно	1,4828	1,01292	,712**
Постоянно се нуждае от помощ и подкрепа	2,3448	1,16305	,627**
С лекота се отказва ако не постигне успех	2,2069	1,22487	,589**

В таблица 11 за показани мерките за централна тенденция и разсейване на скалата.

Таблица 12

Средна стойност и стандартно отклонение на скалата

	Минимум	Максимум	Средна стойност	Стандартно отклонение
Скала поведенческа тревожност в предучилищна възраст 18 айтема	22,00	62,00	34,63	9,005

Валидизация по външен критерий

Освен съдържателната валидност, която установяваме посредством изучаване на измерваната категория и емпиричните ѝ интерпретации, се направи корелация на скалата с *въпросник за оплаквания при деца на Хьокс, Хес и Шварц* - при деца до 6 години. За проверката на корелацията между двата теста, при съобразяване с характеристиката на скалите, се използва коефициентът на Pierson. Корелацията между двата теста е 0,67 - т.е. в рамките на добрите стойности и може да се използва като аргумент в полза на външната валидност на скалата.

Важно е да отбележим, че независимо от сравнително добрите психометрични характеристики на скалата, тя следва да се прилага внимателно в практиката, а самото и прилагане изисква клиничен опит.

В практиката на детският психолог, диференцирането и разликите между нормалното и патологичното не са толкова ясни, колкото ни се иска. Този факт важи с пълна сила и за детската тревожност, където многото начини на манифестиране на тревожността, правят много трудна и специфична диференциацията. Задължително трябва да се отчитат и други два основни фактора - възраст и равнище на развитие. Като не бива да се забравя, че в детска възраст психичните нарушения са *възрастово специфични*.

Върху това, дали една тревожност при детето ще бъде диагностицирана като патологична или не, оказват значение и още множество фактори – личното функциониране, влиянието на значимите близки, семейството, възпитанието, темперамента и др. Начинът на живот също има отношение към стила на организация на тревожността.

3. Изследване на спецификите на отношението майка-дете с Parental attitude research instrument (PARI)

Изследвани са взаимовръзките между семейните отношения, родителско-детските отношения и поведението на тревожност в детска възраст. Изследвани са 85 души - 75 жени и 10 мъже. Основната цел на настоящото изследване е анализ и разкриване на спецификите на родителско-детските отношения при деца с поведенческа тревожност. Допуска се, че при родители (преди всичко майки) на деца с поведенческа тревожност ще има значими различия по отношение на оптималността на емоционалният контакт с детето, излишна концентрация върху детето и излишна емоционална дистанция от детето, в сравнение с родители, чиито

деца не показват повишена поведенческа тревожност. Използван е Parental attitude research instrument - Изследователски инструмент за изследване на родителските нагласи /PARI/. Получените резултати потвърждават хипотезата, че при майки на деца с повишена поведенческа тревожност, се наблюдава значимо повишение по скалите свързани с излишна концентрация върху детето, нарушен емоционален контакт, контрол, свръхзагриженост и създаване на отношения на зависимост.

Повечето теоретични модели в психологията на развитието - психоаналитичен, хуманистичен, бихевиористичен, отчитат до голяма степен влиянието на родителските нагласи и поведение върху психичното функциониране на децата. Представителите на тези модели като Долто, Фром, Адлер, Роджърс и Маслоу се занимават с ролята на семейната среда и родителското поведение за развитието на детето. Настоящото изследване е опит за емпирично доказване на взаимовръзките между родителските нагласи и поведението на тревожност при деца в предучилищна възраст.

Описание на методиката

Parental attitude research instrument (PARI) е предназначен за изучаване отношенията на родителите към различни страни от семейният живот и семейната роля, както и на отношенията родител-дете. Автори са американските психолози Шефер и Бел (Earl S. Schaefer & Richard Q. Bell, 1958). Тестът PARI е психологически инструмент за изследване на родителските нагласи и е предназначен за оценка на отношенията на родителите към различни елементи на семейния живот (семейна роля). В методиката са разграничени 23 различни аспекти на отношенията на родителите към детето и живота в семейството. От тях 8 признака описват отношението към семейната роля, а 15 се отнасят до родителско-детските отношения. Скалите са четиристепенни, от лъкъртов тип. Петнадесетте

признака на родителско-детските отношения се делят на три големи групи: 1 - оптимален емоционален контакт, 2 - излишна емоционална дистанция от детето, 3 - излишна концентрация върху детето .

Методиката позволява да се изследва спецификата на вътрешносемейните взаимоотношения и организацията на семейния живот. Въпросникът е избран за целите на изследването поради многоаспектните възможности за изследване и анализ на семейните взаимоотношения, организацията на семейния живот и родителските нагласи по отношение грижите и възпитанието на децата. Родителско-детските отношения са основен предмет на анализ в теста, като оценяването на родителско-детския контакт е от гледна точка на неговата оптималност. При интерпретацията се прави анализ на отделните скали.

Обработка на данните и методи за анализ

При обработката на данните са използвани:

- Дескриптивен анализ – използван при анализиране на разпределението по скалите. Включва определяне на средни стойности, стандартни отклонения и стандартна грешка.

- Т– тест за изследване различията на средните стойности на ниво скали в двете групи.

Резултатите са обработени със статистическа програма SPSS 19.

Резултати

Първоначално беше проведено изследване на надеждността по скали на изследователския инструмент.

Таблица 13

Стойности на Алфа-Кронбах по скали на /PARI/ Обща извадка N=85, Мъже N=10, Жени N=75

Скали	Алфа на Кронбах
1. Ограниченост на интересите на жените в рамките на семейството, изключителна загриженост към семейството.(5 айт.)	.56
2.Чувство на саможертва в ролята на майка. (5 айт.)	.53
3.Семейни конфликти. (5 айт.)	.68
4.Свърхавторитетни родители. (5 айт.)	.70
5.Неудовлетвореност в ролята на домакиня. (5 айт.)	.50
6.„Безучастност” на бащата, негова невключеност в семейните дела. (5 айт.)	.55
7.Доминираща майка. (5 айт.)	.68
8.Зависимост и несамостоятелност на майката.(5 айт.)	.20
9.Стимулация на словесната експресия. (5 айт.)	.52
10.Партньорски отношения. (5 айт.)	.60
11. Развитие активността на детето. (5 айт.)	.52
12.Равнопоставени отношения родители-деца.(5 айт.)	.53
13. Проявление на раздразнителност към детето от страна на родителите. (5 айт.)	.58
14.Суровост, излишна строгост към детето. (5 айт.)	.72
15.Отбягване контакта с детето от страна на родителите. (5 айт.)	.56
16.Свърхзагриженост, създаване на отношение на зависимост. (5 айт.)	.70
17.Надделяване над съпротивите, потискане волята на детето. (5 айт.)	.45
18.Създаване на безопасност, страх да не се нарани детето. (5 айт.)	.56
19.Недопускане външносемейни влияния. (5 айт.)	.44
20.Потискане на агресивността. (5 айт.)	.58
21.Потискане проявленията на сексуалността у детето. (5 айт.)	.56
22.Свърхвмешателство в света на детето. (5 айт.)	.68
23.Стремеж да се ускори развитието на детето.(5 айт.)	.53

От проведеното в общата извадка изследване, стойностите на Алфа-Кронбах по отделните скали и айтеми на въпросника се получават много добри коефициенти за 2,3, 4, 7, 10, 14, 16 и 22-ра скали; добри за 1, 5, 9, 12, 13, 18 и 20- та скали; удовлетворителни за 6, 15, 17 и 19-та скали; неудовлетворителни резултати се получават за скала 8.

Таблица 14

Статистически значими различия по скали на Изследователски инструмент за изследване на родителските нагласи/PARI/

Скали
2. Чувство на саможертва в ролята на майка.
3. Семейни конфликти
5. Неудовлетвореност в ролята на домакия
15. Отбягване контакта с детето от страна на родителите.
16. Свърхзагриженост, създаване на отношение на зависимост.
18. Създаване на безопасност, страх да не се нарани детето
20. Потискане на агресивността.
22. Свърхвмешателство в света на детето.

В таблица 14 са нанесени само статистически значимите различия по PARI на съответните скали. По всички скали се установяват значими различия между контролна и експериментална група (майки на деца с повишени нива на поведенческа тревожност). Сравнението между групите с Т-тест показва значими различия по скалите: 2 ($t= 1.54$; $p= 0,12$), 3 ($t= 1.65$; $p= 0.11$), 5-та ($t= 1.54$; $p= 0.12$), 15-та ($t= 1.58$; $p= 0.14$), 16-та ($t= 2.41$; $p= 0.02$), 18-та ($t= 1.56$; $p= 0.13$), 20-та ($t= 1.57$; $p= 0.12$), 22-ра ($t= 1.65$; $p= 0.11$).

Таблица 15

Разпределение на признаците по групи

Отношение към семейната роля	Отношение на родителите към детето		
	Оптимален емоционален контакт	Излишна емоционална дистанция от детето	Излишна концентрация върху детето
Скали 2,3,5	-	Скала 15	Скали 16,18,20,22

Обсъждане

При анализ на признаците се установява, че 4 от общо 8-те (показващи статистически значимо различие между двете групи) признака са свързани с излишната концентрация върху детето. Три признака са свързани с отношение на родителите към семейната роля и само един с излишната емоционална дистанция от детето.

При родители на деца с повишена поведенческа тревожност, се наблюдава значимо повишение на свръхпротективното поведение, свръхвмешателството в света на детето, прекалена загриженост и превръщане на детето в център на семейните взаимоотношения.

Хиперпротективно родителство е свързано с повишен контрол от страна на родителя в областта на ежедневните ситуации при детето. Излишната концентрация върху детето води до трудност при развитие на способностите за вземане на решение, изграждане на ниска самооценка, липса на изградени способности за осъществяване на личен контрол над средата и ситуациите, лишава детето от правото на избор.

В теорията на френския психоаналитик Франсоаз Долто се счита, че основната трудност при преминаването на етапите, свързани с изграждане на личността, не е в детето, а в неговите родители. Според Долто авторитарните и свръхпротективни родители, възприемат децата като тяхна собственост.

Свръхпротективното отношение се съчетава с нагласа за подтискане на агресивността и инициативността у самото дете. Това са фактори, които подтискат свободния израз на емоциите и повишават поведенческата тревожност при детето.

Вторият водещ фактор оказващ влияние върху детската тревожност е свързан с отношението на родителите към семейната роля, което включва - неудовлетвореност, семейни конфликти и чувство на саможертва в ролята на майка. В изследваната извадка децата са във възрастта, в която според Фром все още са ориентирани към привързаност центрирана върху майката. Преживяванията на неудовлетвореност у майката се свързват с тревожността при детето в предучилищна възраст.

Основна идея в хуманистичните възгледи в теориите на Роджърс и Маслоу е, че родителят трябва да отчита няколко фундаментални потребности, заложи в детето -потребност от свобода, самоуважение,

самоусъвършенстване, реализация на собствения потенциал, самоопределение .

Изводи

Настоящото изследване на семейните взаимоотношения и взаимоотношенията родители-деца, показва, че с най-висока значимост за детската тревожност в предучилищна възраст е нагласата за свръхпротективно отношение към детето, най-вече от страна на майката. „Хиперпротективното родителство” включва - прекалени грижи, установяване отношения на зависимост, потискане на волята и спонтанността на детето, стремеж да се създава максимална безопасност, прекалено опасение детето да не се обиди, прекалена намеса в ежедневието на детето, дори и при обичайни ситуации като избор на дреха, намеса в игрите на детето

Сравнението между експериментална и контролна група потвърди хипотезата, че поведенческата тревожност при деца в предучилищна възраст е свързана с взаимоотношенията родител-дете. Данните от анализа показват и че поведението на тревожност у детето е значимо по-високо, при наличие на семейни конфликти и неудовлетвореност от страна на майката. Свръхпротективното родителство, при което детето е в центъра на семейната система, резултира в поведенческа тревожност при детето, неудовлетвореност у родителя и семейни конфликти.

Настоящото изследване показва значими различия между групата на децата с повишена тревожност и контролната група. За доказване на влиянието на родителските отношения и определяне на посоката на това влияние е необходимо да бъдат направени допълнителни проучвания.

В заключение може да се отбележи, че изучаването на спецификата на родителските поведения може да помогне за по-нататъшно определяне ролята на семейните взаимоотношения и отношенията родител-дете за

повлияване на детска тревожност, както в познавателен, така и в приложен аспект.

4. Взаимовръзки на семейния климат и взаимоотношенията родител-дете, върху тревожността при деца в предучилищна възраст

Целта на изследването ни е да се установи съществува ли влияние между взаимоотношенията в семейството и нивото на тревожност при детето в предучилищна възраст. Типът семейство се разглежда като фактор, който влияе върху тревожността при деца в предучилищна възраст.

Недостатъчно систематични са данните за влиянието на средата върху тревожността при малки деца, в доучилищна възраст. Още по-малко систематични са данните, които се отнасят до влиянието на опита на общуването върху тревожността през различните етапи от човешкия живот. Регистрирано е влиянието на неблагоприятния опит в общуването с възпитатели, учители в детските домове и училищата, което предпоставя възникването на тревожността. Заедно с това редица изследвания показват, че решаваща роля за това оказва семейството.

Семейството е група към която принадлежим първично, създава идентичност, функционира като система за подкрепа. В системния модел на W. Robert Beavers за семейното функциониране има две основни понятия:

- фамилна компетентност, фамилно здраве;
- фамилен стил (отнася се най-вече за взаимоотношенията между членовете на семейството).

При комбиниране на тези две основни дименсии, се получават девет типа семейни групи, три от които са функционални (оптимални), а

останалите шест проблематични, дисфункционални. Beavers разработва системния си модел в продължение на 25 години. Първите изследвания, които прави са на семейства с психично болни деца-юноши със шизофрения, такива изследвания преди него правят и Bateson, Jakson, Bowen, Winny (Bateson,2000 Jakson, 1998 Bowen, 1999, Winny 2000).

Beavers и неговите сътрудници изследват основните различията между дисфункционалните и с по-добро функциониране семейства. В последващите изследвания, проучват и здрави семейства.

В модела на Beavers семейното функциониране се описва по-добре в континиум, а не в типизиране и квалификация. Целта е да се видят способностите за адаптивно и функционално семейство отново в динамичен и развиващ се континиум, позволяващ да се съпоставят понятия като болест и здраве в контекста на взаимоотношенията в семейната система. Моделът говори за важната роля на дискутирането и компетентността при решаването на битови проблеми, която корелира силно със способността за взимане на важни решения в семейството, като например раждането на деца.

Семействата имат различни модели на функциониране, които могат и да нямат взаимовръзка с адаптацията или компетентността.

Моделът е използваем както в клиничната практика (семейства с психично болен член), така и при работа с извадка от здрави семейства. Може да бъде използван както за целите на семейната – фамилна терапия, така и за клинични изследвания.

Функционалното семейство е такова, където структурата, нормите и динамиката улесняват развитието на членовете на семейството, а при дисфункционалния тип семейство има един модел на дезадаптивно поведение (Beavers, R.2001).

Акцентът в настоящето изследване се поставя върху взаимодействието на семейните взаимоотношения върху детето.

Съществуват различни фактори, които влияят върху начина по който родителите приемат и оценяват поведението на детето, особено тревожното поведение на детето. Сред тях можем да отбележим пола, възрастта, образованието, социалния статус, темперамента, броя на децата, семейните конфликти, влиянието на бащината и майчина роля.

Целта на изследването е да се идентифицира връзката между семейните взаимоотношения и тревожното поведение на децата в предучилищна възраст.

Приема се хипотезата, че типът на семейството има връзка с нивото на тревожност при деца в предучилищна възраст.

Използват се данни от наблюдение над поведението на детето в детското заведение и фамилната среда.

Резултати:

Таблица 16

Данни за поведенческа тревожност от родителите

Равнище	Процент случаи	
	Родители	Учители
Много високо	70	40
Средно	12	14
Ниско	8	14

От таблица 16 се вижда, че съществува очаквано разминаване в оценката на тревожността от страна на родители и на учители в детската градина. Оценките на родители и учителите отразяват детското поведение в две различни среди: дома и детската градина. Условието в дома и детската градина могат да окажат влияние върху тези поведения и могат да увеличат или да намалят вероятността на тяхното проявление. Освен, че наблюдават децата в много различна една от друга среда, родителите и учителите имат и различен опит и квалификация. Поради това е очаквано разминаването в оценките им. Тези данни предполагат, че поведението на

децата може да варира според средата, т.е децата може да показват различно поведение в различна среда.

Средните оценки на родителите са значително по-високи от тези на учителите. Това е обяснимо с факта, че в листа за изследване от учители са заложили само параметри на поведенческа тревожност в детското заведение, докато оценката от страна на родителя включва както оценка на поведението у дома, така и с връстници.

Таблица 17

*Наблюдавани поведенчески проблеми в
детската градина*

Поведенчески проблеми	Процент случаи
Агресивност	62
Срамежливост, стеснителност	17
Резистентност към нови занимания	21

С лист за изследване, попълван от учителката се очертават поведенческите проблеми (табл.17)

Таблица 18

Техниките за възпитание използвани от родителите

Техники за възпитание	Процент случаи
мъмрене и скандали	45
диалог	38
заплахи	17

Резултати от структурираните интервюта показват, че голям процент от родителите си признават, че използват за възпитание методи,

продиктувани от негативните им емоции, нетърпение, гняв и раздразнение-мъмрят, заплашват и т.н.. Само 9 от семействата използват диалога.

Таблица 19

Корелация между айтеми 1,5,23 от Семейен инвентар за самооценка SFI и тревожността при децата оценена от родителите

	Членовете на моето семейство обръщат внимание на чувствата на другите	Възрастните в семейство се карат и спорят помежду си	В нашето семейство можем да спорим и да крещим без проблем	
Тревожност оценена от родители	-.565 *	.684**	.737**	
Тревожно поведение в детското заведение	-.521 *	.546 *	.683**	

• * - Корелацията е статистически значима при нива $p < 0.05$

• ** - Корелацията е статистически значима при нива $p < 0.01$

Вижда се от таблица 19, че тревожността има връзка със споровете и конфликтите в семейството и има отрицателна корелация между тревожността и близостта и обръщане на внимание на чувствата на другите.

Тревожното поведение в детската градина най-силно корелира със споровете и скандалите у дома.

Табл.20

Корелация между семейната среда и тревожността при децата оценена от родителите

	Семейни отношения
Тревожност оценена от родители	-.786**
Тревожно поведение в детското заведение	-.579 *

- * - Корелацията е статистически значима при нива $p < 0.05$
- ** - Корелацията е статистически значима при нива $p < 0.01$

От таблицата се вижда, че има висока корелация има между тревожността измерена от родителите с въпросника отчитащ „фамилно здраве и обща компетентност” в семейните отношения (табл. 46) - тоест колкото повече преобладават в семейството щастие, оптимизъм, способност за лесно разрешаване на проблеми и за водене на преговори, толкова по-ниско тревожно ще е детето в семейството. Оказва се, че когато има един лидер, детето се чувства по-малко тревожно, отколкото при разпределение на властта в семейството. Силният авторитет е необходим за да се чувства детето сигурно, защитено. Ясните правила от страна на родител с авторитарен родителски стил намаляват тревожността при детето. Близостта и свързаността и емоционалната експресивност в семейството също са фактор, който има връзка с тревожното поведение при детето. При така получените резултати се вижда, дисфункционалността на семейството корелира силно с тревожността на детето, като тази детска проблематика се отразява на учебния процес в детското заведение. Семейната емоционална среда при дисфункционалните семейства се изразява в свръхпротективност, авторитаризъм, деспотизъм, властност, липса на емоционална привързаност, не изразяване на чувства и емоции, създавайки една симбиоза между стимул и реакция, един заучен дезадаптивен модел, който се проявява както в поведението, така в емоциите, навиците, мисленето и езикът.

Тревожното поведение в детското заведение най-силно корелира с директивният лидерски стил, това са деца които са възпитавани в стил на ред, ясни правила и йерархия в семейството, което намалява тревожното поведение в условията на детската градина.

На база на получените резултати може да се заключи, че:

1. Видът на семейството има връзка с тревожността при децата в предучилищна възраст.

2. Съществува висока корелация между семейната емоционална среда, разпределението на властта в семейството, начина на разрешаване на конфликти в семейството и поведението на тревожност при детето.

3. Дисфункционалното семейство има положителна връзка с тревожността при детето.

4. Тревожността при децата в предучилищна възраст се отразява върху поведението в детското заведение, затруднявайки учебният процес в детската градина.

5. Поведението на децата в средата на детската градина се различава спрямо това в семейната среда, в която живеят.

6. Детската тревожност има връзка със семейната среда.

Настоящото изследване е корелационно. Корелацията е индикатор за силата на връзката между две променливи. Тази връзка не е задължително да е причинно-следствена, т.е. стойностите на едната променлива да зависят, или да са следствие на стойностите на другата. Необходимо е да бъдат проучени и наличието на друга променлива или група променливи, които могат да влияят върху разглежданите величини.

В перспектива предстои да се проучи подробно влиянието между семейните взаимоотношения и тревожността при детето до 6 годишна възраст. Да се проучи влиянието на външни променливи като темпераментови особености при детето например, демографски и социални фактори, които влияят върху семейните взаимоотношения. Да се изяснят приликите и разликите в оценките на родителите и учителите, как те се променят и по какъв начин се съотнасят със стандартизирани резултати за оценка на детето.

5. Влияния върху тревожното поведение при деца

При изследването на влиянията свързани с поведенческата тревожност при деца се очертават две основни групи фактори.

Първата група в заложения изследователски модел включва личностните характеристики на родителите. Резултатите показват значими корелации само с две от изследваните личностови характеристики на майките. Скала „общителност” . (-.397*) има обратна корелация с тревожността, т.е. повишената общителност като личностова характеристика на майките води до намаляване на поведенческата тревожност при децата и скала екстраверсия (-.589**) Майките, в чиито личностов профил се открояват характеристики като понижена общителност и интровертност, имат деца с по-високи нива на поведенческа тревожност. Не се наблюдават корелации между личностовите характеристики на бащите и тревожността при децата, което се отдава на специфичните изисквания на предучилищната възраст, при която се приема, че майката е водещ фактор в психическото развитие на детето.

Втората група фактори са свързани със семейните взаимоотношения.

Тук значими корелации на поведенческата тревожност има с параметрите - фамилно здраве, конфликти, емоционална експресивност, кохезия, лидерски стил (виж табл.21).

Резултатите от корелационният анализ ни позволяват да продължим с търсенето на по сложни, причинно-следствени отношения между променливите. Зависимата променлива е нивото на тревожност в поведението в предучилищна възраст. Независими променливи са

семейните взаимоотношения (разделени на отделни дименсии) и личностните особености на родителите.

Таблица 21

Регресионен анализ

ПРОМЕНЛИВИ	$R^2 = 0.697;$ $F(7,53) = 17.424; P = 0.000$		
	β	t(53)	p
Фамилно здраве	-0.339	4.340	0.000
Конфликти	0.385	4.051	0.000
Емоционална експресивност	0.199	1.737	0.088
Кохезия	0.171	1.205	0.233
Лидерски стил	-0.143	1.487	0.143

Моделът като цяло обяснява 70% от изменчивостта на зависимата величина "предучилищна тревожност" ($R^2 = 0.697$), което е един задоволителен резултат.

Виждаме от таблица 48, че коефициентът на факторът „фамилно здраве” е статистически значим в рамките на традиционния критерий $p < 0.05$ [$\beta = -0.399$; $p = 0.000$], който има отрицателен ефект върху тревожността понеже знакът на коефициента е минус и факторът „конфликти”, който има положителен ефект, понеже знакът на съответния

коэффициент е плюс. За останалите коефициенти нямаме достатъчно статистическа значимост да приемем, че имат влияние върху нивото на тревожност, освен за фактора "емоционална експресивност", за който можем да говорим за тенденция на посоката на влияние [$\beta = 0.199$; $p = 0.088$].

Полученият резултат е в подкрепа на хипотезата, че съществува зависимост между семейните взаимоотношения и тревожността при децата. С подобряване на семейната атмосфера и семейните взаимоотношения, нивата на поведенческа тревожност при деца в предучилищна възраст намалява. Т.е. семейните взаимоотношения влияят отрицателно върху повишените нива на тревожност при децата. Обратната зависимост е видима от отрицателната стойност на ефекта на проемливата „конфликти“, върху зависимата променлива нивата на детска тревожност.

ИЗВОДИ

1. Способността на членовете на семейството да се справят с конфликтите, като използват стил насочен към разрешаване на проблемите е важен по отношение психичното благополучие на членовете в семейната система.

2. Водещ фактор, свързан с фамилният стил е и начинът, по който членовете на семейството изразяват емоциите си един към друг, както и чувството за свързаност и принадлежност на всеки един към семейната система.

3. Функционалността на семейната система, зависи и от концепциите за щастие и оптимизъм. От основно значение за оптималното функциониране на семейството се оказват способностите за успешна семейна организация, адаптация в нови ситуации, разрешаване на конфликти, поддържане на ясни роли, както и гъвкавост на лидерския стил и стилът на родителстване спрямо ситуацията и потребностите на детето. Функционалните семейства са по-подготвени за справяне с конфликти и за отворена и директна комуникация.

4. Съществува висока корелация между семейната емоционална среда, разпределението на властта в семейството, начина на разрешаване на конфликти в семейството и поведението на тревожност при детето.

5. Дисфункционалното семейство има положителна връзка с тревожността при детето.

6. Тревожността при децата в предучилищна възраст се отразява върху поведението в детското заведение, затруднявайки учебният процес в детската градина.

7. Поведението на децата в средата на детската градина се различава спрямо това в семейната среда, в която живеят.

8. Съществува зависимост между семейните взаимоотношения и тревожността при децата. С подобряване на семейната атмосфера и семейните взаимоотношения, нивата на поведенческа тревожност при деца в предучилищна възраст намалява.

9. Настоящото изследване на семейните взаимоотношения и взаимоотношенията родители-деца, показва, че с най-висока значимост за детската тревожност в предучилищна възраст е нагласата за свръхпротективно отношение към детето, най-вече от страна на майката.

10. Майките, в чиито личностен профил се открояват характеристики като понижена общителност и интровертност, имат деца с по-високи нива на поведенческа тревожност. Не се наблюдават корелации между личностните характеристики на бащите и тревожността при децата, което отдаваме на специфичните изисквания на предучилищната възраст, когато все още майката е водещ фактор в психологическото развитие на детето.

11. Един от най-важните изводи от изследване на взаимовръзките между личностовите особености и детската тревожност е фактът, **че качеството на взаимоотношението между родителя и детето, а не личностовите особености имат определящо влияние върху детската тревожност.** Факт, който е оптимистичен по отношение практиката на детските психолози, които работят по посока подобряване уменията за общуване на родителите.

Приноси:

- ***Валидизиран е инструментариум за изследване на семейни взаимоотношения.***
- ***Валидизиран е инструмент за изследване на предучилищна тревожност.***

- *Настоящият дисертационен труд прави задълбочен анализ на семейните взаимоотношения, родителското поведение и нагласи при деца с тревожни прояви в предучилищна възраст.*
- *Анализира аспектите на семейните и родителски модели и тяхното влияние върху възникването, развитието и поддържането на поведенческа тревожност при деца в предучилищна възраст.*
- *Установени са фактори в семейните взаимоотношения, взаимоотношенията майка-дете ,в родителските нагласи и поведение, както и в личностовите особености на родителите, които пряко влияят върху нивата на предучилищна тревожност при децата.*
- *Идентифицирани са родителски стилове, предиктори на повишени нива на предучилищна тревожност при децата.*

Публикации по темата на дисертацията:

1. Иванова, В.,Александров, И. Системен модел на W. Robert Beavers в психологията : методология и приложения Приложна психология и социална практика, Варна, 2012.
2. Иванова, В.,Александров, И. Модели на взаимовръзката между родителство и тревожност при деца. Приложна психология и социална практика, Варна, 2013.
3. Иванова, В.,Александров, И Психометрични характеристики на Семейен инвентар за самооценка –SFI, Конгрес по клинична и консултативна психология София, 2012
4. Иванова, В. Взаимовръзки на семейния климат и взаимоотношенията родител-дете, върху тревожността при деца в предучилищна възраст. Национален конгрес по психология, София 2011